

Віль БАКІРОВ

доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, дійсний член (академік)

Національної Академії наук України, член-кор. Національної Академії педагогічних наук України, член Колегії Міністерства освіти і науки України, член Атестаційної комісії МОН України, голова Ради ректорів Харківської області, ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Інтерв'ю, що дав нашому журналу Віль Савбанович Бакіров, присвячене проблемам вищої освіти сучасної України, досвіду Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який 7 років поспіль входить до топ 500 з авторитетним британським рейтингом QS University Ranking та посідає перше місце серед українських університетів.

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.2(81).02

КЛАСИКА, ЩО ВИПЕРЕДЖАЄ ЧАС

© Бакіров В., 2021

Редакція. Вища освіта в Україні останнім часом піддається досить суворій критиці, інколи справедливій, інколи не зовсім, лунають голоси про її відсталість від світових стандартів, принципову неспроможність забезпечити належну якість навчання тощо. Але не можна не помічати, що серед майже 400 українських вишів є декілька університетів справді світового класу і серед них Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Він один з найкращих в Україні, і не тільки, оскільки відзначається усіма визнаними міжнародними університетськими рейтингами, а згідно з авторитетним британським QS University Ranking сім років поспіль входить до топ-500, посідає перше місце серед інших українських університетів. Закономірно постає питання, як це можна пояснити, завдячуючи яким чинникам Каразінський університет, на тлі не дуже сприятливої соціально-економічної кон'юнктури, маючи в рази скромніше фінансування, ніж деякі столичні виші, стабільно демонструє високі результати наукової та освітньої діяльності. Саме із цим питанням редакція нашого часопису звернулась до людини, яка понад 20 років очолює цей університет, – академіка Віля Бакірова.

В.Б. Одним чинником це неможливо пояснити. По-перше, необхідно згадати, що до свого нинішнього стану університет ішов понад два століття. Це найстаріший, за визначенням Михайла Грушевського, світський університет на теренах України. Він був створений завдяки відчайдушним зусиллям Василя Каразіна на початку XIX століття, задовго до наполеонівських війн,

до народження Миколи Гоголя і Тараса Шевченка. Харків, на той час глухе провінційне невеличке місто, де мешкало близько 15 тис. жителів, отримав завдяки університету принципово нову логіку життя і розвитку, що згодом перетворило його на великий мегаполіс, центр освіти, науки, культури, мистецтва.

Із самого початку Харківський університет був частиною європейського університетського простору, в ньому викладала і вела дослідження європейська професура, достатньо згадати учня Фіхте філософа Й. Шада. Університет подарував світові велику кількість всесвітньо визнаних вчених, серед яких математики М. Остроградський, О. Ляпунов, О. Погорелов, філологи О. Потебня, П. Гулак-Артемівський, М. Костомаров, Марин Дринов, Д. Багалій, медики Л. Гіршман, М. Тринклер, хімік М. Измайлов, астроном М. Барабашов, фізики К. Синельников, А. Вальтер і ще багато світових наукових зірок. З університетом пов'язана і доля трьох нобелівських лауреатів – І. Мечникова, С. Кузнеця, Л. Ландау.

Протягом своєї дорадянської історії університет активно впливав на світовий інтелектуальний ландшафт, про що свідчать постаті великих діячів освіти, науки і культури, удостоєних звання почесного доктора Харківського університету. Їх імена говорять освіченій публіці самі за себе: Александр Гумбольдт, Вільгельм Гумбольдт, Герман Гельмгольц, Йоганн Гете, Максим Ковалевський, Дмитро Менделєєв, Лев Толстой, Іван Франко, Михайло Грушевський, Юрій Шевельов, і цей ряд можна продовжувати довго. Достатньо сказати, що багато фізичних законів, математичних формул, назв рослин, географічних, космічних об'єктів названо на честь випускників університету, понад 100 вулиць, проспектів, провулків носять імена університетських людей.

На кінець ХХ століття університет був визнаним флагманом фізико-математичної, природничої освіти і науки, виконував великий обсяг наукових розробок з оборонної тематики, мав серйозні результати в галузі соціально-економічних і соціально-гуманітарних досліджень. Зовсім не випадково він єдиний з українських університетів був запрошений до започаткування Болонського процесу і підписання у ве-

ресні 1988 року Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatis).

Тобто, щоб бути університетом світового класу, треба мати за плечима довгу історію напруженої інтелектуальної роботи, акумулювати від попередників велику духовну енергію, створювати і зберігати кращі традиції і високі академічні цінності. Все це робить Каразінський університет не тільки національним надбанням, але й надбанням європейської університетської традиції та культури.

По-друге, Каразінський університет принципово і неухильно дотримується формату класичного університету. Це проявляється у широкому спектрі напрямів освітньої роботи, у гармонійному поєднанні природничих, фізико-математичних, соціально-гуманітарних напрямів підготовки фахівців. Навчальний процес побудований не на переказі чужих підручників та книг, а на власних наукових дослідженнях викладачів, багато з яких відповідають світовим стандартам науки. Каразінський має всі інші атрибути класичного університету – фантастичну за фондами і колекціями наукову бібліотеку, найстаріший в Україні ботанічний сад, астрономічні обсерваторії, унікальний музейний комплекс.

По-третє, університет сповідував і сповідує те, що зараз зветься студентоцентризмом. В університеті культивується повага і довіра до студентів, їх думка уважно враховується в деканатах і ректораті, студентські організації долучаються до факультетських і університетських справ, ініціюють і реалізують різноманітні просвітницькі, культурні, спортивні проекти. Думаю, що ми не знайдемо в українському університетському просторі такий студентський клуб, як «Karazin Student Hall», який відповідає найкращим архітектурним стандартам, має все необхідне для студентського дозвілля і яким повністю керують самі студенти. Ми також не знайдемо ще де-небудь систему міжфакультетських курсів, коли студентам щорічно пропонується близько 200 курсів (з актуальних проблем філософії, психології, соціології, екології, економіки, права, історії, комп'ютерних наук тощо), на які може записатися студент з будь-якого факультету.

І останній чинник, сильно відчутний і дуже важливий. Це каразінська особлива

університетська атмосфера, повітря демократизму, відкритості, толерантності, взаємної довіри, щирої невідомої любові до «альма матер». Для нас Каразінський не є просто місцем роботи, а є рідним домом, джерелом творчого натхнення, простором самореалізації і саморозкриття.

Редакція. Ви згадали каразінський музейний комплекс. Це насправді унікальне явище. Наскільки нам відомо, він складається з музею історії університету, музею природи, музею археології, нещодавно відкритого музею астрономії. Крім того, є художня галерея імені Г. Семирадського, «ЛандауЦентр», «ЄрміловЦентр». Вибачте, за запитання, але цікаво, чи потрібно це університету? Як така розгалужена культурологічна інфраструктура узгоджується з основними завданнями сучасного університету, який, як здебільшого зараз кажуть, має бути підприємницьким, заробляти кошти.

В.Б. Я вдячний за це запитання. Тривала історія класичних університетів базувалася на парадигмі «гумбольдтівського університету», яка вимагала нерозривної єдності науки і освіти і не брала до уваги культуру У постмодерному світі, в умовах глобальної моральної ентропії університетам треба брати відповідальність не тільки за долю науки і освіти, але й за долю культури, за духовний розвиток студентів і суспільства. Тому ми зробили спробу перетворити університет не тільки на центр наукового пізнання й освіти, але й на центр активних творчих культурних практик. Так, на всю країну і за її межами відомий університетський Центр сучасного мистецтва «ЄрміловЦентр» – визнана провідна художня інституція в Україні, що працює у сфері сучасного мистецтва, де виставлялися майже всі сучасні українські художники, скульптори. Величезну роботу ведуть і інші науково-культурні інституції університету, перетворюючи Каразінський на своєрідний культурний хаб, центр культурної комунікації десятків тисяч людей.

Редакція. Назвіть, будь ласка, основні досягнення університету за останні роки і основні проблеми, які треба вирішувати.

В.Б. Головне досягнення – це динамічний розвиток за вельми несприятливих умов, у контексті хронічної економічної кризи, політичної нестабільності, падіння

затребуваності вітчизняних наукових робіт, відтоку талановитої молоді в приватний сектор і за кордон. Ось трішки статистики щодо динаміки розвитку Каразінського університету за останні роки.

Кількість штатних науково-педагогічних працівників у 2020 році порівняно з 1999 роком зросла з 935 до понад 1800. Кількість докторів, професорів, що працюють на постійних посадах, зросла зі 165 до 293, кандидатів наук, доцентів – з 552 до 1061. А загалом, разом із сумісниками в університеті викладають і ведуть дослідження 31 академік та член-кор. НАНУ, 439 докторів наук, професорів, 1228 кандидатів наук, доцентів.

Контингент здобувачів освіти збільшився з 11 тис. до понад 20 тис. Контингент іноземних студентів зріс майже на порядок – із 470 до 4 200 осіб.

Загальні площі навчальних корпусів, наукових приміщень збільшилися з 186 000 кв. м. до 300 000 кв. м.

Фактично за кількісними показниками за останні двадцять років університет виріс удвічі. Поряд з університетом, яким він входив у ХХІ століття, з'явився фактично ще один такий.

Після набуття Україною державної незалежності ми створили 12 нових факультетів, декілька навчально-наукових інститутів, десятки кафедр. Великих зусиль вартувало відродження тих факультетів, які із самого початку визначали обличчя Харківського університету – медичного і юридичного. Медичний факультет представлений висококваліфікованим колективом практикуючих науковців-медиків, забезпечує англійську підготовку декількох тисяч українських і іноземних студентів, якість цієї підготовки офіційно визнана багатьма країнами і міжнародними організаціями. Юридичний факультет Каразінського університету, який веде свою історію з 1835 року, сьогодні один з найкращих у країні. Журнал «Форбс. Україна» поставив його на четверте місце серед топ-10 кращих юридичних факультетів. А загалом 14 університетських факультетів увійшли за оцінкою «Форбс. Україна» до ста найкращих факультетів.

До досягнень варто віднести високий рівень університетської науки, ефективну

роботу багатьох всесвітньовідомих наукових шкіл, насамперед у галузі фундаментальних наук, високих технологій. За кількістю публікацій, що реєструються у престижних наукометричних базах, таких як SCOPUS і Web of Science, університет займає лідируючі позиції в українському науковому просторі. За роки незалежності 60 університетських вчених стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки. Науковий авторитет Каразінського університету дозволяє йому вести активну і плідну співпрацю з Національною Академією наук України. З Борисом Євгеновичем Патеном, коли він очолював НАНУ, ми підписали Договір про співпрацю Академії і університету. На підставі цього договору успішно ведемо низку спільних проєктів, чому сприяє й те, що НАНУ зараз очолює наш випускник академік Анатолій Глібович Загородній, він же голова Наглядової ради Каразінського університету.

Безумовно, є досить багато питань, проблем, що потребують вирішення, щоби більше, нові проблеми виникають майже щодня, тому що світ навколо нас дуже швидко змінюється, потребує швидких і точних реакцій, але насамперед продуманої і чіткої стратегії подальшого розвитку. Таку стратегію розвитку до 2023 року університет розробив і затвердив. У ній зазначені головні університетські проблеми, пріоритетні завдання. На перше місце серед проблем, що потребують першочергових зусиль, я би зараз поставив «цифрову революцію» у технологіях університетської освіти. Над нею ми працюємо вже досить тривалий час, тому пандемія COVID-19 не застала нас зненацька, проте надзвичайно загострила необхідність удосконалення технічних платформ електронного навчання, засвоєння викладачами новітніх технологій електронного навчання, розширення бази університетських дистанційних курсів, створення банку найкращих світових дистанційних курсів для використання у навчальному процесі, засвоєння методик поєднання аудиторного і *on-line* навчання. Ми добре розуміємо, що із закінченням пандемії вже не буде повернення до традиційного формату університетської освіти, тому кожен факультет, інститут, кафедра працюють зараз над програмами розвитку дистан-

ційного, змішаного навчання, враховуючи організаційні, технічні, дидактичні, методичні, психологічні та інші складні аспекти «цифрової революції». Серед актуальних проблем назвав би також необхідність серйозного оновлення університетського менеджменту, розширення можливостей впливу науково-педагогічних працівників, науковців, співробітників на стратегічні рішення щодо розвитку університету, раціонального використання ресурсної бази, запровадження електронного документообігу, електронних систем планово-фінансової та кадрової роботи. Зараз ми запускаємо в дію систему електронного документообігу «АСКОД», що потребує розв'язання низки складних організаційних та психологічних питань.

Надзвичайно складним завданням є розширення фінансової бази наукових досліджень за нових умов фінансування університетської науки. Працюємо над підвищенням актуальності і якості запитів на фінансування досліджень з урахуванням міжкафедральної та міжфакультетської інтеграції наукових проєктів. Активізуємо пошук госпрозрахункових замовлень на науково-дослідні розробки в Україні та за кордоном.

Важливою проблемою є подальша інтеграція університету в міжнародний науково-просвітний простір, що вимагає більш активної участі у великих міжнародних наукових проєктах, більш щільної взаємодії із закордонними партнерами, посилення академічної мобільності студентів і викладачів, розширення і посилення можливості отримання студентами «подвійних дипломів» у співпраці із зарубіжними університетами-партнерами. Працюємо над реалізацією університетської Програми кадрового, матеріального та інформаційного забезпечення якості підготовки іноземних студентів, над збільшенням англомовних навчальних програм як для іноземних, так і для українських студентів.

Це далеко не повний перелік стратегічних завдань. Додав би до них інтеграцію університетської медичної науки і освіти з новітніми дослідженнями університетських науковців у галузі фізики, біофізики, біології, хімії, завершення створення сучасної університетської медичної клініки як полігону запровадження у лікарську практику новіт-

ніх технологій. Це дуже непросте завдання, яке під силу лише класичному університету. Нагальною проблемою є створення в університеті власного центру післядипломної медичної освіти, який забезпечуватиме інтернатуру і клінічну ординатуру.

Можна згадати комплекс робіт із модернізації спортивної інфраструктури, завершення капітального ремонту спортивного комплексу «Каразінський», спортивних залів у навчальних корпусах. Роботи дуже багато, вона потребує мобілізації великих коштів, але її треба виконувати.

Редакція. Скажіть, будь ласка, як змінилися студенти за останні 20–30 років. Хто зараз вступає до Каразінського, на яких абітурієнтів розраховує університет?

В.Б. Непросте запитання. Сучасне студентство в чомусь сильно відрізняється від передніх поколінь, а в чомусь залишається таким же.

Що, на мій погляд, не змінилося? Залишилося притаманне студентству оптимістичне сприйняття світу, відкритість новому досвіду, бажання самореалізації, щирість, безпосередність. Що нового? Мабуть, набагато сильнішими стали відчуття свободи, незалежності і самостійності у водночас спостерігаємо дещо меншу здатність до системної і послідовної роботи, до раціональної організації свого часу. Безумовно, сучасні студенти більш вимогливі до якості навчання, оскільки переважна їх більшість оплачує свою освіту, багато з них суміщає навчання з роботою. Вони мають набагато більшу суб'єктність, намагаються в різні способи впливати на якість, зміст навчання, його умови. Вони є більш яскраві, більш креативні, оскільки живуть і формуються у більш складному, різноманітному світі, серед безмежних інформаційних потоків. Мене приваблює в багатьох із них готовність до добрих справ, до благодійності. Пишаюсь тим, що наші студенти проводять благодійні бали і збирають гроші для допомоги хворим дітям, дитячим медичним закладам. Мені дуже цікаво з ними спілкуватися.

Щодо того, яких абітурієнтів ми чекаємо. Передусім, творчих, налаштованих на активне навчання, на рівноправне спілкування з викладачами. Таких, що здатні до критичного мислення, готових не до механічного заучування знань, а до розв'язання не-

стандартних проблемних ситуацій, до вільного орієнтування в океанах інформації. Дуже важливо, щоб вони були налаштовані на академічну добросесність. Хотілося б, щоби вони були толерантними до інших думок, інших цінностей, але водночас були здатні відстоювати свої погляди і принципи. Все це необхідно для їх подальшої адаптації до ринків праці, що зараз надзвичайно швидко змінюються, для неодноразової зміни соціально-професійних ролей, для навчання і перенавчання протягом життя.

Редакція. А якими мають бути сучасні університетські викладачі, аби відповідати запитам сучасних студентів?

В.Б. До сучасного університетського викладача можна висунути дуже багато вимог. Насамперед, він має бути цікавим для своїх студентів. Приваблювати їх своєю ерудицією, багатими знаннями. Бути людиною не тільки високопрофесійною у своїй справі, але й широко освіченою, знати ся на літературі, мистецтві, на інших вимірах культури. Він має бути практикуючим вченим, вести наукову роботу і розкривати своїм студентам її зміст, методи, технології, показувати, як народжується наукове знання. Це найбільш перевірений спосіб формувати креативних фахівців. Дуже бажано, щоб він був залучений у міжнародний науково-освітній простір, мав контакти із зарубіжними колегами, володів іноземними мовами, принаймні англійською. І, звичайно, володів інформаційно-комп'ютерними технологіями навчання. В університеті є критична маса викладачів, які наближаються до цієї моделі, але є й такі, яким потрібна певна допомога. Тому ми створили низку програм щодо вдосконалення викладачів, зокрема посилення їх комп'ютерної освіченості, покращення володіння англійською мовою, сучасними педагогічними технологіями, стимулювання міжнародної академічної мобільності тощо.

Редакція. Хотілося б запитати про фінансовий стан університету, його бюджет, про роботу із залучення додаткових фінансових ресурсів.

В.Б. На превеликий жаль, фінансові можливості нашого університету, як і багатьох інших українських університетів, м'яко кажучи, залишають бажати багатого кращого. На кінець 2020 року університет

отримав понад 307 млн грн із державного бюджету і майже 411 млн грн надходжень так званого спецфонду (плата за навчання, госпрозрахункові теми, оренда тощо), тобто загалом 728 млн грн, або приблизно 26 млн дол. Це просто незрівнянно з бюджетами західних університетів, близьких до нас за позиціями в рейтингах. Західні університети, подібні нашому за масштабами і рівнем наукової і освітньої роботи, мають бюджети починаючи як мінімум з 1 млрд дол. Безумовно, така мізерність нашого фінансування не дозволяє гідно оплачувати труд викладачів, розвивати матеріально-технічну базу, поповнювати і модернізувати обладнання для наукових досліджень, виконувати необхідні ремонтні роботи тощо. Це бюджет не розвитку, а виживання, і, тим не менше, за рахунок жорсткої економії нам, як і багатьом іншим українським університетам, вдається забезпечувати життєдіяльність університету в цілому та його підрозділів. Так, зокрема, на придбання нового наукового обладнання ми змогли за останні чотири роки виділити 57 млн грн. Бо без такого обладнання неможливо вести якісні дослідження в галузі природничих і технічних наук. Тому одним із головних напрямів є пошук додаткових джерел фінансування. Коло їх, у наших реаліях, є досить обмеженим. Це оплата навчання здобувачами, участь у міжнародних наукових програмах, які фінансуються на грантових засадах, комерціалізація університетських наукових розробок, пошук госпрозрахункових замовлень на науково-дослідні розробки в Україні та за кордоном, використання інноваційних можливостей, передбачених новим законодавством про наукову та науково-технічну діяльність. За всіма цими напрямками ми досить активно працюємо і маємо приклади успішної роботи.

Звичайно, цього замало, необхідна більш системна і продуктивна робота з налагодження зв'язків із бізнесом і вже проглядаються цікаві перспективи взаємодії з великими вітчизняними компаніями, зокрема з такими як ДСН та деякі інші.

Редакція. *Університет і політика. Чи задіяний університет якимось чином у політичні процеси?*

В.Б. Закон про вищу освіту, статут університету виключають можливість діяль-

ності тих чи інших політичних, партійних структур, осередків на території університету. Безумовно, університетські люди можуть брати і деякі беруть участь у виборах до органів влади, місцевого самоврядування, виконують депутатські повноваження, виступають у ролі експертів, консультантів, але поза своєю університетською діяльністю.

Редакція. *В університеті зараз відбувається підготовка до виборів ректора, які призначені на 26 травня. Якими якостями, на Вашу думку, має володіти ректор такою університету, як Каразінський, ким він має бути?*

В.Б. Від особистості ректора, його якостей, його досвіду, його інтелектуального рівня дуже багато залежить. І передусім залежить загальна університетська атмосфера – чи буде вона інтелектуальною, творчою, довірливою, чи буде адміністративною і суто технократичною. На посаді ректора Каразінського університету має працювати людина, яка добре знає і щиро любить університет, дбайливо ставиться до досягнутого, водночас сміливо дивитися в майбутнє, є справжнім візіонером, передбачає можливі виклики, пропонує оптимальні відповіді й об'єднує людей навколо цієї роботи. Інтелегентність, людяність, системність, принциповість, вміння слухати і поважати людей, довіряти їм – риси, які відрізняють кращих університетських керівників.

Редакція. *І останнє запитання. На великому університетському банері на площі Свободи написано: Каразінський університет: класика, що випереджає час. Як з'явилося це гасло і як воно тлумачиться?*

В.Б. Декілька років тому ми розробляли бренд-стратегію університету у вузькому колі колег, які над цим працювали, погодилися, що непогано було б сформулювати головне, що відрізняє університет. Я подумав, що передусім ми є класичні, класичні за всіма ознаками цього концепту, зберігаємо і демонструємо найкращі, усталені, визнані вікові університетські традиції. Але не тільки. Ми спираємося на ці визнані досягнення, аби рухатися вперед, зберігаючи свій класичний стан, виходити на нові обрії науки, освіти і культури. І якось миттєво в голові склалося: *Каразінський – класика, що випереджає час*. Так було, так є і, впернений, так буде і надалі.